

فصل‌نامه جُندی‌شاپور، دانشگاه شهید چمران اهواز

سال پنجم، شماره ۲۰، زمستان ۱۳۹۸

از وحشت‌آفرینی تا سپه‌آرایی: فیل‌ها در دوره پارتی-ساسانی^۱

تورج دریایی^۲

ترجمه عادل الهیاری^۳

تاریخ دریافت: ۹۸/۱۲/۲۶

تاریخ پذیرش: ۹۹/۱/۳۱

نمونه‌های آشکاری که پیوند میان فیل و نهاد پادشاهی را در دنیای ایرانی نشان می‌دهد بر گرفته شده از ادبیات و پیکره‌نگاری منابع آغازین دوره ساسانیان است. این باور که آیین زرتشت در اواخر دوره باستان به عنوان یک دین رسمی سازمان یافته برقرار شده باشد بسیار جالب توجه است. بر اساس همین آیین (به گواهی متون پهلوی) فیل‌ها در رده جانوران دیو مانند شمرده شده‌اند.^۴ از این‌رو درباره این حیوان افسانه‌ای یک دوگانگی‌ای میان حلقه روحانیون و نهاد پادشاهی وجود دارد. این مقاله با تمرکز بر شواهد سکه‌شناسی و متون بازمانده، بیانگر آن است که استفاده از فیل در میان پارت‌ها و ساسانیان به گونه گسترده‌ای در دوره آنان رواج داشته است. پیشتر ثابت شده است که فیل‌ها نه تنها همچون یک نماد شاهی دارای اهمیت بوده‌اند بلکه از

۱. این مقاله ترجمه‌ای است از:

Daryaei, Touraj. "From Terror to Tactical Usage: Elephants in the Partho-Sasanian Period," in V. Sarkhosh Curtis, E. J. Pendleton, M. Alram et T. Daryaei (eds.), *The Parthian and Early Sasanian Empires: Adaptation and Expansion. Proceedings of a Conference in Vienna, 14-16 June 2012*, Oxford & Philadelphia, 2016, p. 36-41.

۲. دانشیار تاریخ ایران و جوامع پارسی‌زبان و رئیس مرکز مطالعات ایرانی دکتر سمونل جُردن در دانشگاه کالیفرنیا، ارواین.

۳. کارشناس ارشد تاریخ ایران باستان از دانشگاه شهید چمران اهواز adelalayar@gmail.com

۴. H.-P. Schmidt 1980, p. 215; M. Moazami 2005, p. 313.

هیبت دیو مانند آنان در برابر دشمنان پارت‌ها و ساسانیان یعنی امپراتوری روم استفاده می‌شده است.

برای نشانه‌هایی از کاربرد فیل توسط ساسانیان در سدهٔ سوم پس از میلاد دو گونه از متون در دست است. با اینکه هر دو منبع ادبی مشکوک هستند ولی هر کدام از آن‌ها وابسته به سنتی جدا گانه است. گفته‌اند که اردشیر بابکان بنیان‌گذار دودمان ساسانیان از فیل‌ها در جنگ بر علیه امپراتور روم الکساندر سوروس استفاده کرده است. الکساندر در یک سخنرانی پیروزمندانه خطاب به مجلس سنا چنین می‌گوید:

پدران رزمنده، ما پارسیان را شکستیم. نیازی به خطابه طولانی نیست، شما باید بدانید که تجهیزات نظامی آنها چه بودند و آرایش نظامیشان چگونه بود. پیش از هر چیز هفتصد فیل با برج و کماندار بر بالای آنها با شمار زیادی تیر (پیکان) وجود داشت. از این‌ها ما سی تا را دستگیر و هجده تای آن را در یک جشن پیروزمندانه به پیش رانده‌ایم.^۱

درست است که شاید هیستوریا آگوستا از مطالب ادبی نهادینه شده‌ای که در آن اشاره به جنگ میان ایرانیان و رومیان شده است بهره برده باشد و چیزهایی را از نبرد میان داریوش سوم و اسکندر سوم مقدونی که در آن‌جا از فیل‌ها استفاده شده بود وام گرفته باشد.^۲ با این وجود، به نظر من این گواهی ارزش توجه بیشتری را دارد چرا که منابع دیگری نیز در دست است که به استفادهٔ ساسانیان از فیل‌ها در سدهٔ سوم میلادی به عنوان ماشین جنگی اشاره دارد. در شاهنامه (کتاب پادشاهان) بابک، به هنگام خواب فیل سپیدی را در خواب می‌بیند:

ساسان سوار بر یک فیل جنگی بود، و در دستش شمشیر هندی بود...^۳

در اینجا پیوند آشکاری میان ایران و هند است چرا که هم فیل و هم شمشیر اشاره به هند دارد. فردی می‌تواند چنین ادعا کند که شاهنامه منبع متأخری است که شاید بازتاب دهندهٔ روزگار

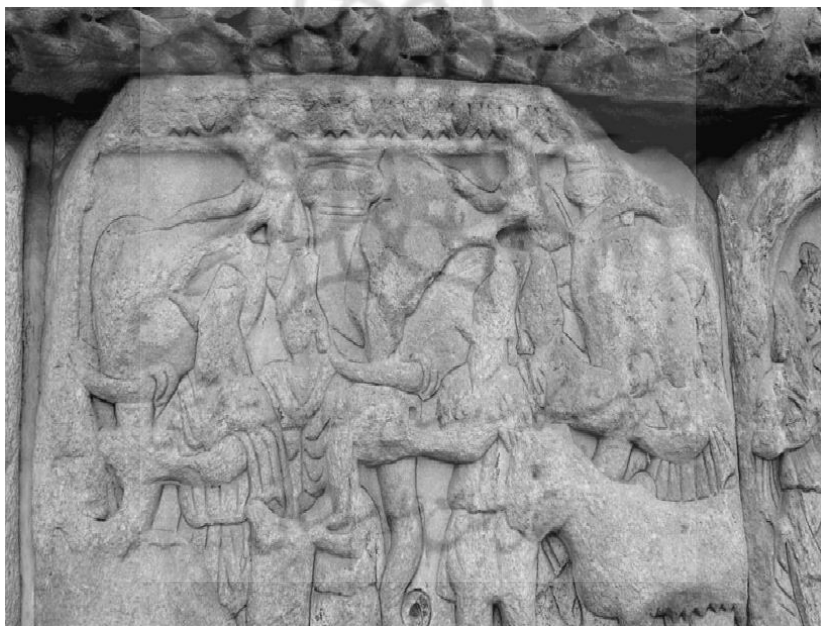
1. *Scriptores Historiae Augustae*, 56.2–3: *Persas, patres conscripti, vicimus. longae eloquentiae opus non est, tantum scire debetis, quae illorum arma fuerint, qui apparatus. Iam primum elephantii septingenti idemque turriti cum sagittariis et onere sagittarum. ex his triginta cepimus, ducenti interfecti iacent, decem et octo perduximus.*

2. M.B. Charles 2007, p. 306–308. For a survey of Late Antiquity, see P. Rance 2003, p. 355–384.

3. *The Shahnameh: The Persian Book of Kings*, trans. D. Davis 2007, p. 530.

پایانی ساسانیان باشد که از فیل همچون حیوان جنگی بهره می بردند. نمونه دیگر از منابع مکتوب، برگرفته شده از فارسی میانه، *کارنامه اردشیر بابکان* (وصیت نامه اردشیر بابکان) است که داستانی است درباره بنیان گذار دودمان ساسانیان، اردشیر یکم. در بخش هایی از این متن مشهور که مورد مطالعه همه دانشجویان فارسی میانه می باشد، در آنجا رخدادی هشدار دهنده در سه خواب بر بابک که حاکم محلی پارس یا پرسیس بود پدیدار می شود. شب دوم در ادامه خواب پیشین بابک در خواب چنین دید:

دیگر شب اینگونه دید چنانکه ساسان بر فیل سپید آراسته ای نشسته است و هر کس در کشور پیرامونش ایستاده اند نمازش برزد و ستایش و آفرینش همی کنند...^۱

شکل ۱: قاب پایین طاق گالریوس (۲۰۰۹).

1. F. Grenet 2003, transcription p. 56: *any šab-ēw ēdōn dīd čiyōn ka sāsān pad pīl-ēw ārāstag ī spēd nišāst estād ud hark ē andar kišwar pērāmōn ī sāsān estēnd ud namāz awiš barēnd ud stāyišn ud āfrīn hamē kunēnd.*

بابک تعبیر خوابش را از خواب گزارانش جويا می‌شود: (KAP I.13)
خواب گزاران گفتند آن‌کس که این خواب‌ها را درباره‌اش دیده‌ای او خودش یا یکی از فرزندان آن
مرد کسی به پادشاهی جهان رسد، چه خورشید و فیل سپید آراسته (نماد) چیرگی و توانایی و
پیروزی است...^۱

در اینجا فیل جنگی نداریم، بلکه فیل سپید داریم که در این متن هم‌باز با قدرت پادشاهی است،
اندیشه‌ای که از هند سرچشمه می‌گیرد.^۲

ممکن است شاپور یکم (240-270 AD) در جنگ با والرین امپراتور روم از فیل‌ها استفاده کرده
باشد این کمترین چیزی است که از طرف ایرانی در شاهنامه می‌شنویم، در کتاب پادشاهان
(شاهنامه)، شاپور با برانوش/ورانوش/والرانوس/والرین در نبرد سال ۲۵۹ میلادی رو در رو
می‌شود، شرح آن چنین است:

برآمد ز هر دو سپه کوس و عو	بجمیید در قلب شاپور گو
ز بس ناله‌ی بوق و هندی درای	همی چرخ ماه اندر آمد زجای
تبییره بیستند بر پشت پیل	همی برشد آوازشان بر دو میل
زمین جمب‌جمبان شد و پُر ز گرد	چُن آتش درخشان سنان نبرد
زوانی کجا با خرد بود جفت	«ستاره همی بارد از چرخ» گفت
برانوش جنگی به قلب اندرون	گرفتار شد با دلی پر ز خون

بانگ تبیره و بوق از هر سویی شنیده می‌شد و پادشاه جدید پارسی در قلب سپاهش بود و به
هیجان درآمده بود، از ناله‌ی بوق و زنگ هندی زمانه چنان بود که گویی ماه و فلک از جای
بجنیدند، در آن جنگ تبیره‌ها بر پشت فیلان بودند و بانک رعد آسای آنان از دو مایلی شنیده
می‌شد.^۳

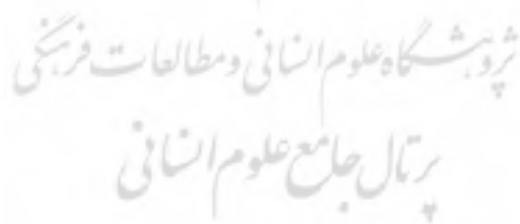
1. *Ibid.*, p. 56: *xwamn-vizārān guft kū ān kē ēn xwamn padi-iš dūd ōy ayāb az frazandān ī ān mard kas-ēw ō pādixšāyīh ī gēhān rasēd čē xwaršēd ud pīl ī spēd ī ārāstag čērīh ud tuwānīgīh ud pērōzīh.*

2. T. Daryaei 2014.

3. Davis, *ibid.*, p. 575.

بنا بر شاهنامه نبرد در دشتی به نام التونیه (شمال بین النهرین/ارمنستان؟) در می‌گیرد جایی که والرین در آن شکست خورده و دستگیر می‌شود (Davis p. 575). در اینجا می‌بینیم که فیل‌ها همچون یک ابزار هول انگیز برای ترساندن نیروهای رومی بکار گرفته می‌شوند و این چیزی است که می‌باید در منابع رومی نیز با آن روبرو شویم.

در اواخر سده سوم و همچنین در سده چهارم میلادی در برخوردهایی که ساسانیان و رومی‌ها با یکدیگر داشتند فیل‌ها همواره از سوی ساسانیان مورد استفاده قرار می‌گرفتند. در همین برهه از زمان، هنگامی که شکست سنگینی بر ایرانیان وارد آمد (سال ۲۹۸ م) و همسر پادشاه نرسی در طول جنگ میان او و گالریوس بدست رومیان اسیر شد، اطلاعاتی از سوی رومیان در دست داریم. طاق گالریوس در تسالونیکا یادگار این پیروزی است. در اینجا هر دو فرمانروا رو در روی یکدیگر نشان داده شده‌اند.^۱ در دو قاب فیل‌هایی را که ساسانیان همچون بخشی از هدایا پیشکش امپراتور کرده‌اند نقش کرده‌اند.^۲

1. M.P. Canepa 2009, p. 93–94.

2. *Ibid.*, p. 97.

شکل ۲: بیشاپور، لشکر فیل ایرانی (عکس از میلاد وندایی).

اما ساسانیان در سدهٔ چهارم میلادی دوباره حمله کردند و در این جنگ نیز ارتش ساسانیان از فیل‌ها استفاده کرد. در دورهٔ فرمانروایی شاپور دوم (309-379 AD)، هنگامی که نصیبین در محاصره بود (337/338, 346, 350 AD)، سخن از کاربرد فیل‌ها به میان آمده است (Julian's *Orations* 2.63b/66a).

آمیانسوس مارسلیونوس یک منبع مهم دیگر برای کاربرد فیل‌ها و ارتش ایرانیان در اواخر عهد باستان است. وی در توصیفش از جنگ میان شاپور دوم و جولیان می‌گوید، که ایرانیان در جایی که مَرنگ خوانده می‌شود پدیدار شدند، در آن جا فرمانده سواره نظام مَرِن (مهران) به همراه دوتن از پسران شاه وارد جنگ شدند. ارتش ایران چنین توصیف می‌شود (Amm. Marc. XXIV.6.8):
ایرانیان در دسته‌هایی متراکم از سوارکاران زره پوش در مقابل ما صف آرایی کردند از چنان نظمی برخوردار بودند که جنبش سواران آنها که پوشیده از زره‌های آهنینی بودند که بر بدنشان چسبیده

بود چشمان هر کسی را که به آنان می نگریست خیره می کرد. در حالی که اسب ها با پوششی از چرم سراسر محافظت می شدند. سواران بوسیله پیاده نظام پشتیبانی می شدند. پیاده نظام بوسیله سپرهای مستطیل شکلی که از ترکه و چرم خام ساخته شده بودند محافظت می شدند و از آرایش فشرده و منظمی برخوردار بودند. در پشت سر این ها فیل ها در نمایشی شکوهمند همچون تپه هایی متحرک که با حرکت بدن های بزرگشان تهدیدی نابود کننده بودند برای هر آن کس که به آن ها نزدیک می شد. چنان ترسی که تا کنون تجربه نکرده بودند.^۱

شگفت انگیز است که ساسانیان در قفقاز نیز فیل ها را مورد استفاده قرار می دادند، بویژه در ارمنستان. در سده پنجم میلادی ارمنستان دچار رنج و زیان بسیار شد چرا که در نبرد آوارایر به سال ۴۵۱ میلادی بسیاری از نجبای خود را از دست داد.^۲ این جنگ به فرمان شاه شاهان یزدگرد دوم در گرفت، هر چند طراح اصلی آن وُزُزگ-فرمَدار مهر نرسی بود. در همین رابطه، الیشه به ارتش های بزرگ ایرانی همراه با دسته های زیادی از فیل ها در ارمنستان اشاره می کند. (Elishe, p. 140. آرایش جنگی ایرانیان در این حمله بدین قرار بود (Elishe, p. 141):

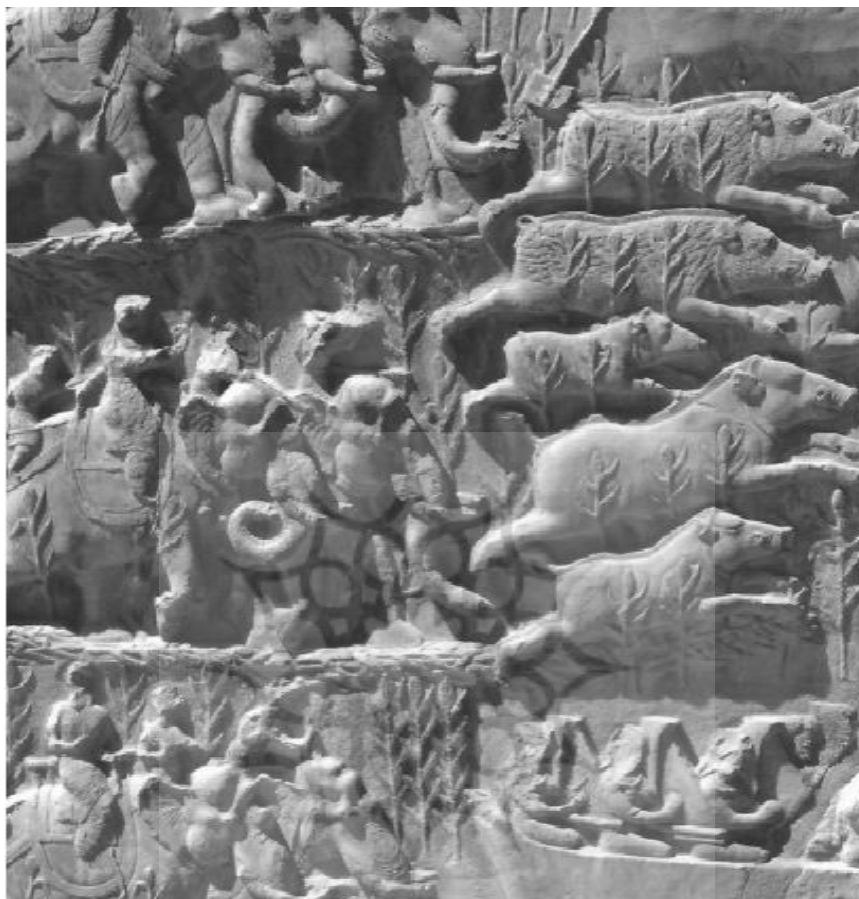
وی شمار زیادی از فرماندهانی را که در زیر فرمانش بودند فراخواند و به آنان دستور داد که دسته های فیل ها را برای پیشروی آماده کنند. او آنان را به گروه های مختلفی تقسیم کرد و برای هر فیل سه هزار مرد زره پوش را افزون بر دیگر سربازان سازماندهی کرد.^۳

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

1. Amm. Marc. XXIV, 6.8: *contra haec Persae obiecerunt instructas cataphractorum equitum turmas sic confertas, ut lamminis coaptati corporum flexus splendore praestringerent occursantes obtutus, operimentis scorteis equorum multitudine omni defensa, quorum in subsidiis manipuli locati sunt peditum, contacti scutis oblongis et curvis, quae texta vimine et coriis crudis gestantes densius se commovebant. post hos elephantum gradientium collium specie motuque inmanium corporum propinquantibus exitium intentabant documentis praeteritis formidati.*

2. For the circumstances and sources see S.J. McDonough 2006, p. 74–75.

3. Elishē, trans. R.W. Thomson, 1982, p. 166–167.

شکل ۳: طاق بستان (عکس از علی متین).

بدین سان هرچه پیش می‌رویم، به چگونگی آرایش جنگی و سازماندهی فیل‌ها از طرف ساسانیان و بکارگیری آنها در جنگ بر علیه دشمنان بیشتری می‌بریم. تصاویری از فیل‌ها و کاربردشان در شکارگاه‌های ساسانیان (طاق بستان) بهترین آگاهی است که از دوره خسرو دوم (۵۹۰-۶۲۸ میلادی) در اختیار داریم، و همان‌گونه که در زیر خواهیم دید متون پارسی-عربی مدارکی را بدست می‌دهند که نشان از آن دارد که در دربار بیشتر شاهان ساسانی فیل‌ها به فراوانی یافت می‌شدند.

پربارترین آگاهی‌ها درباره استفاده ساسانیان از فیل‌ها در ارتش مربوط است به دوره پادشاهی یزدگرد سوم در نبرد قادسیه به سال ۶۳۴ میلادی. در اینجا به ما اطلاعات گسترده‌ای از کاربرد فیل‌ها برای استفاده تاکتیکی به شیوه‌های گوناگون در ارتش ساسانیان داده می‌شود. آنگونه که پیداست در سده هفتم فیل‌ها نه تنها برای حملۀ مستقیم بلکه به عنوان مرکز فرماندهی و پشتیبانی نیز بکار گرفته می‌شدند. شمار فیل‌ها در نبرد قادسیه به درستی آشکار نیست، چرا که در این باره روایات گوناگون است. اما بر اساس یک منبع در این نبرد فرمانده ساسانی رستم فرخ‌زاد حدود سی عدد فیل در اختیار داشت. فیل‌ها به سه گروه بخش شده بودند، هجده‌تای آنان در قلبگاه و پانزده‌تای دیگر هم در دو سوی میدان نبرد جای‌گیر شده بودند.^۱ هم‌چنین گفته‌اند که فرماندهان نبرد نیز ایستاده بر فیل‌ها،^۲ میدان کارزار را دنبال می‌کردند. جالب‌ترین بخش این اطلاعات شمار کسانی است که بر روی فیل‌ها بودند (طبری حوادث سال ۱۴):

آن‌ها آن‌چنان با فیل‌ها روبرو می‌شدند که فیل‌بانان آنان را به سوی دیگر می‌گرداندند. بر هر فیلی بیست تن سوار بود.^۳

به نظر این شمار بسیار زیاد است اما دست کم نشان می‌دهد که به هنگام نبرد چند تن بر هر فیلی جای می‌گرفتند. نیازی به گفتن نیست که مسلمانان راهی برای شکست دادن ارتش ساسانیان و فیل‌هایشان یافتند که این خود نشانه‌ای بود از پایان شاهنشاهی ساسانیان. با این وجود بکارگیری فیل‌ها در میدان نبرد ادامه یافت، شیوه‌ای که در سده دهم میلادی به فرمان غزنویان دوباره رواج یافت. استفاده از فیل‌ها همچون یک نماد پادشاهی و به عنوان یک سلاح در جنگ، تاریخی دراز دارد که شواهد سکه‌شناسی در این باره می‌تواند راه گشای باشد.

1. *The History of Al-Tabari*, trans. Y. Friedmann 1992, p. 62–63.

2. *Ibid.*, p. 89.

3. *Ibid.*, p. 91.

از هخامنشیان تا اسکندر مقدونی و جانشینانش:

می‌دانیم که هخامنشیان از فیل‌ها در ارتششان استفاده می‌کردند و تردیدی نیست که دست آورد گشودن هند به دست داریوش (بزرگ) بوده است. بر اساس گزارش آریان، داریوش سوم در نبرد گوگملا در برابر نیروهای مقدونیه‌ای از پانزده فیل استفاده کرد:

داریوش سوم در جلوی گردان سواره نظام شاهی فیل‌ها و پنجاه ارابه را جای‌گیر کرد (Arrian, Book III.11).

در زمان اسکندر مقدونی و جانشینانش نیز فیل‌ها مورد استفاده بودند و تصویرشان بر سکه‌ها ضرب می‌شد. بر روی یک سکه نقره، اسکندر در حال جنگ با پروس پادشاه هند دیده می‌شود که بر روی فیلی نشسته است. این بخشی است از یک مجموعهٔ مهم از سکه‌های نقره‌ای. همچنین چند سال پیش سکه‌ای زرین پیدا شد که در کنار آن تصویر یک فیل بدون سوار ضرب شده بود که از سوی پژوهشگران به همان مجموعه سکه‌های نقره‌ای نسبت داده می‌شود.^۱ مهمترین سکه-ای را که بتوان از نظر طرح روی آن با این سکه زرین مقایسه کرد سکه‌ای است از بطلمیوس یکم (۳۰۵-۲۸۳ پ.م) که بر روی آن اسکندر را در حالی که پوست سر فیل را بر سر گذاشته است نشان داده‌اند. اما مفهوم این تصویر آشکار نیست، شاید اشاره به گشودن هند دارد.

اشکانیان: حلقهٔ گمشده:

جامع‌ترین کار در رابطه با کاربرد فیل‌ها در دنیای ایران باستان بدست (مایکل بی) انجام گرفته است، دیدگاه وی در این باره چنین است: «ممکن است این پرسش پیش آید که چرا پارتیان از فیل‌ها برای اهداف نظامی بهره نبرده‌اند؛ و یا دست کم چرا آن‌ها جذب جنبهٔ نمادین این حیوان برای نهاد پادشاهی نشدند، چیزی که بنظر می‌رسد [ساسانیان] بدان توجه داشته‌اند».^۲ اما از همین زمان پارتیان است که ما هم شواهدی از پیکر نگارهٔ فیل و هم مدارک نوشتاری دربارهٔ

1. F. Holt and O. Bopearachchi 2011, p. 10–11. The authenticity of this gold coin has, however, been questioned by many scholars: for a review of Holt and Bopearachchi's book and an overview of the views of other scholars, see R. Bracey (2011).

2. M.B. Charles, *op. cit.*, p. 339.

اهمیت و کاربرد آن‌ها را در دست داریم. یونانی-باکتریایی‌ها پیکره فیلهای را بر سکه‌هایشان نقش می‌کردند، برای مثال دیمتریوس یکم (۲۰۰-۱۸۰ پ.م).^۱

شکل ۴: سکه برنزی از دیمتریوس یکم (موزه بریتانیا).

شکل ۵: سکه برنزی از مهرداد یکم (موزه بریتانیا).

ممکن است در زمان مهرداد یکم (۱۳۶/۱۳۸ پ.م) و پس از شکست دادن اُکراتیدس فرمانروای یونانی-باکتریایی‌ها پیکره فیلهای بر سکه‌های پارتیان پدیدار شده باشد. چرا که شماری از سکه‌های برنزی مهرداد یکم فیلی را به همراه نوشته‌ای بدین مضمون «شاه بزرگ ارشک» نشان می‌دهد، احتمالاً به یاد بزرگداشت پیروزی بر باکتریا. از این رو، می‌بینیم که ضرب پیکره فیلهای بر سکه‌های پارتیان برای نخستین بار در ضربخانه‌های شرق پدیدار شده است، گویا نمادی است از چیرگی بر باکتریا.

مدارک نوشتاری همانندی هم از سوی منابع کلاسیک و هم منابع پارتیان در دست است. منبع کلاسیک مربوط است به رویدادی در سده نخست میلادی، یعنی نبرد راندیا در سال ۶۲ میلادی.

1. E. Errington and V. Sarkhosh Curtis 2007, p. 51, fig.6.

سردار رومی پائتوس فرماندهی ارمنستان را در اختیار گرفته بود و هدفش این بود که ارمنستان را زیر فرمان مستقیم روم درآورد.^۱ نیروهایش در دره ارسانیاس (Arsanias) یا مراد سو (Murad Su) پیاپی شکست خورده و به محاصره در آمده بودند. پیش از آنکه کوربولو بتواند نیروی کمکی از سوریه بیاورد، پائتوس عهد نامه خفت باری را با بلاش شاه شاهان پارتیان امضا کرد که بر اساس آن وی موافقت کرد که رومیان ارمنستان را تخلیه کنند. رومیان پذیرفتند که پیش از ترک ارمنستان پلی در عرض دره ارسانیاس برای اشکانیان بسازند.^۲

تاسیتوس، منبع اصلی ما درباره این رویداد جزئیات بسیار جالبی را در مورد چگونگی خفت بار بودن قرارداد و اعمال قدرت پارتیان بر رومیان در اختیارمان می‌گذارد. وی در این باره می‌گوید:^۳ همچنین پائتوس بر روی رودخانه ارسانیاس پلی ساخت ... ظاهراً برای تسهیل راهپیمایی. هرچند این پارتیان بودند که بدان همچون شاهدی بر پیروزی‌شان نیاز داشتند؛ چرا که پل مورد استفاده آنان بود.

افزون بر این قرار شد که نیروهای رومی به حالت اسارت (دست بسته) رژه بروند که این بخشی از فرهنگ نمایشی رومی‌ها به معنای شکست خوردگی بود. هنگامی که رومیان راه‌پیمایی می‌کردند ارمنیان شماری از آنان را به بردگی گرفته و حتی جامه‌هایشان را برای خفت بیشتر از تنشان بر کردند. اما آنچه که این رویداد نمادین را بیاد ماندنی کرد گذر شاه شاهان بود از روی پل، به شرح زیر (Tacitus, Annals XV.15):

خود بر پشت فیلی نشسته بود، وی [بلاش] از رودخانه ارسانیاس گذر کرد در حالی که شماری از سواران شتابان به سویش یورش آوردند از برای شایعه‌ای که پخش شده بود که پل فرو خواهد ریخت و این فریب سازندگانش بود. ولی آنان که جسارت کردند و بر روی پل رفتند آن را استوار و درست یافتند.

یادگار زریر (ایاتکار زریر)، منبع نوشتاری دیگری است که بر گرفته شده از حماسه‌ی پارتیان است، داستان درباره جنگی است میان ایرانیانی که به دین نوین زرتشت درآمده بودند و تورانیانی که

1. A.D.H. Bivar 1983, p. 84.

2. *Ibid.*, p. 84.

3. Tacitus, *Annals*, XV.15.

آیین کهن را نگه داشته بودند و کسانی را که از آیین کهن برمی‌گشتند به مبارزه می‌خواندند. چشم انداز نبرد و شیوه‌ای که ارتش ایرانیان مجسم شده همانند توصیفی است که آمیانوس از ارتش ساسانیان کرده است (AZ 27-31):

پس سپاه (کاروان) به راه افتد. فیل رانان به سوی فیل‌ها و ستوریانان به سوی ستوران و پاسداران برج به سوی برج‌ها روند. بس شمشیرها از رستم و بس تیردان‌های پراز تیر و بس جوشن‌های درخشنده و بس زره‌های چهارتکه باشد. ارتش ایران‌شهر چنان است که بانگش به آسمان ولرزهاش به دوزخ رسد. به راه که شوند راه‌ها ببرند و برآب که شوند تا یک ماه آب را خوردن نشاید و تا پنجاه روز آب روشن نبود.^۱

بر اساس مدارک و شواهد موجود، می‌توانیم چندین نتیجه بگیریم. نخست اینکه، فیل‌ها همچون اسلحه‌روانی برای وحشت آفرینی در برابر دشمنان توسط سلسله‌های پیاپی در ایران باستان کاربرد داشتند. در آغاز فیل‌ها در دنیای باستان همچون تانک مورد استفاده بودند. این روند از دوره هخامنشیان به بعد در پهنه فرمانروایی ایرانیان ادامه یافت. از سوی دیگر، از آغاز سده یکم میلادی، شواهدی از بکارگیری ماهیت نمادین فیل‌ها همچون نشانه شاهی در ایران پدیدار شد. هر چند این اندیشه میراثی بود از هند یا پادشاهی‌های سرحد هند و ایرانیان (یونانی-باکتریایی‌ها). دوم اینکه با گذشت زمان، در اواخر دوران ایران باستان فیل‌ها از نظر نظامی اهمیت بیشتری یافتند. ساسانیان نخستین از این جانوران بیشتر برای وحشت آفرینی بهره می‌بردند اما ساسانیان واپسین از آن‌ها در برابر ارتش دشمن بیش از یک اسلحه ترس آفرین استفاده می‌کردند. سپس فیل‌ها همچون یک افزار لجستیکی‌ای به کار گرفته شدند که بوسیله آن‌ها میدان جنگ توسط فرماندهان ارتش ارزیابی و جابجایی نیروها دیدبانی می‌شد. برای همین دلایل بود که استفاده از فیل‌ها فراتر از دوران سلسله‌های ایران باستان و تا پیش از مدرن شدن ایران ادامه یافت.

1. *uš kārwan ēwarz kunēnd ud pīlbān pad pīl rawēnd ud stōrbān pad stōr rawēnd ud wardyūndār pad wardyūn šawēnd was ēstēd *šafšanj ī rōdstahm was kantigr ī purr tigr ud was zrēh ī rōšn ud was zrēh ī0020ahār kard ud kārwan ī ērānšhar ēdōn bē ēstēnd ka wāng bē ō asmān šawēd ud pattān bē ō dušox šawēd pad rāh kū šawēnd widarag ēdōn bē brīnēnd ud rōd-iz āb bē šēbēnd ī tā ēw māh āb xwardān nē šāyēd tā panjāh rōz rōšn nē bawēd;* for the transcription see B. Gheiby 1999, p. 2–3; for the reading of *šafšanj* see T. Daryae 2005, p. 95–98.

منابع و مأخذ:

- Ammianus Marcellinus. *The Roman History of Ammianus Marcellinus*, translated by J.C. Rolfe (1939–1950), Loeb Classical Library, Cambridge, Mass.
- Bivar, A.D.H. (1983). “The Political History of Iran under the Arsacids”, in E. Yarshater (ed.), *The Cambridge History of Iran*, Cambridge.
- Bracey, R. (2011). “Reviews: Holt, F. and Bopearachchi, O. (eds), *The Alexander Medallion: Exploring the Origins of a Unique Artefact*, Imago Lattara, 2011”, NC 171: p. 487–494.
- Canepa, M.P. (2009). *The Two Eyes of the Earth. Art and Ritual of Kingship between Rome and Sasanian Iran*, California: p. 93–94.
- Charles, M.B. (2007). “The Rise of the Sassanian Elephant Corps: Elephants and the Later Roman Empire”, *Iranica Antiqua* XLII: p. 306–308.
- Daryaee, T. (2005). “The ‘Bow of Rustam’ and the ‘Gleaming Armor’ of the Parthians: Notes on the Parthian Epic *Ayādgār ī Zarērān*”, *Electrum* 10: p. 95–98.
- (in press). “Between India and Iran: The Elephant as the Symbol of Kingship”, in T. Daryaee and A. Patel (eds), *India and Iran through the Longue Durée*, Costa Mesa, California.
- Davis, D. (trans.) (2007). *The Shahnameh: The Persian Book of Kings*, Penguin Classics. Elishē, *History of Vardan and the Armenian War*, translated b R.W. Thomson (1982), Harvard: p. 166–167.
- Errington, E., and Curtis, V.S. (2007). *From Persepolis to the Punjab. Exploring Ancient Iran, Afghanistan and Pakistan*, London.
- Gheiby, B. (1999). *Ayādgār ī Zarērān*, Bielfeld.
- Grenet, F. (2003). *La Geste d’Ardashir fils de Pâbag*, Paris. Holt, F., and Bopearachchi, O. (eds) (2011). *The Alexander Medallion. Exploring the origins of a unique artifact*, Rouqueyroux.
- McDonough, S.J. (2006). “A Question of Faith? Persecution and Political Centralization in the Sasanian Empire of Yazdgard II (438–457 CE)”, in H.A. Drake (ed.), *Violence in Late Antiquity: Perceptions and Practices*, Farnham, Surrey: p. 74–75.
- Moazami, M. (2005). “Evil Animals in the Zoroastrian Religion,” *History of Religions* 44.
- Rance, P. (2003). “Elephants in Warfare in Late Antiquity”, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 43: p. 355–384.
- Schmidt, H.-P. (1980). “Ancient Iranian Animal Classification,” in *Studien zur Indologie und Iranistik*, vols. 5–6: p. 215. *Scriptores Historiae Augustae*, translated by D. Magie (1993), 2 vols, Loeb Classical Library, Cambridge, Mass.

- Tabari. *The History of Al-Tabari. The Battle of al-Qādisiyyah and the Conquest of Syria and Palestine*, vol. XII, translated by Y. Friedmann (1992), New York.
- Tacitus. *The Annals*, translated by A.J. Church and W.J. Brodribb, (1864), Cambridge and London: available on-line at <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0078>

